

DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-66-110>
УДК 338.43:633/635(477)

РОЛЬ НИШЕВИХ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ КУЛЬТУР У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ ПРОДОВОЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

THE ROLE OF NICHE AGRICULTURAL CROPS IN ENSURING FOOD SECURITY OF UKRAINE USING

Ткач Назар Максимович

аспірант,

Національний університет біоресурсів і природокористування України

ORCID: <https://orcid.org/0009-0005-8054-7819>

Tkach Nazar

National University of Life and Environmental Science of Ukraine

Одним із шляхів забезпечення продовольчої безпеки є диверсифікація продовольства та харчового раціону, що передбачає розширення асортименту сільськогосподарських культур і продуктів харчування з метою підвищення стійкості продовольчих систем до зовнішніх впливів, таких як кліматичні зміни, економічні кризи або перебої в постачанні. Стаття присвячена аналізу ролі нішевих сільськогосподарських культур у забезпеченні продовольчої безпеки України, зокрема на прикладі вирощування гречки як важливої зернової агрокультури. У сучасних умовах, коли український аграрний сектор стикається з викликами глобальних ринків, зміною клімату та внутрішніми соціально-економічними факторами, нішеві культури набувають стратегічного значення. Гречка, як традиційна культура для України, має унікальні властивості, які роблять її важливою для забезпечення продовольчої незалежності держави.

Ключові слова: продовольча безпека, ніша, сільськогосподарські культури, нішеві культури, гречка.

One of the ways to ensure food security is the diversification of food and diet, which involves expanding the range of agricultural crops and food products. This contributes to increasing the resilience of food systems to external influences, such as climate change, economic crises or supply disruptions. Diversification reduces dependence on a few staple crops, which are often vulnerable to environmental and economic changes. The article is devoted to the analysis of the role of niche agricultural crops in this process using the example of growing buckwheat as an important leguminous agricultural crop. In modern conditions, when the agricultural sector of Ukraine faces serious challenges, such as global market fluctuations, climate changes and internal socio-economic factors, niche cultures acquire strategic importance. Growing buckwheat can become one of the effective mechanisms for supporting the food independence of the state and ensuring the stability of the agrifood system. In addition, this culture contributes to the preservation of biodiversity and is undemanding to growing conditions, which allows it to be cultivated in different regions of Ukraine. The article focuses on the economic feasibility of growing buckwheat. The production of this crop can be less expensive for farmers due to its undemanding agrotechnical means, which makes it possible to increase profitability and contribute to the sustainable development of rural communities. The social importance of buckwheat is also noted as an important aspect, as its cultivation contributes to the creation of jobs and the strengthening of local economies. Thus, niche agricultural crops, in particular buckwheat, can play a decisive role in diversifying food systems and ensuring food security of Ukraine, reducing dependence on external factors and contributing to the stability of the agricultural sector.

Keywords: food security, niche, agricultural crops, niche crops, buckwheat.

Постановка проблеми. Сучасний аграрний сектор України стикається з численними викликами, такими як кліматичні зміни, глобальні економічні коливання, залежність від імпорту основних продуктів харчування, а також проблеми з забезпеченням продовольчої безпеки в умовах внутрішніх і зовнішніх загроз. Одним із шляхів подолання цих викликів може бути диверсифікація сільськогоспо-

дарського виробництва та харчового раціону населення через впровадження й популяризацію нішевих культур, які можуть забезпечити стабільність і стійкість аграрної системи.

У даному контексті особливу увагу привертає вирощування гречки – традиційної зернової культури для України, яка, незважаючи на її високу харчову цінність і здатність забезпечувати локальні продовольчі потреби, недо-

оцінюється в сучасних агропродовольчих системах. Проблема полягає в недостатньому використанні потенціалу гречки та інших нішевих культур при формуванні національної агрополітики та стратегії забезпечення продовольчої безпеки.

Окреме питання полягає в тому, якою мірою вирощування нішевих сільськогосподарських культур, зокрема гречки, може сприяти зміцненню продовольчої безпеки України, підвищенню стійкості аграрного сектору та зменшенню залежності від імпорту основних продовольчих продуктів. Вивчення цієї проблеми є важливим для розробки ефективних стратегій розвитку агропромислового комплексу в умовах сучасних викликів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням ролі нішевих сільськогосподарських культур у забезпеченні продовольчої безпеки держави присвячені праці таких вчених як Т. Мірзоєва, Л. Шинкарук, М. Височанська, З. Сич, О. Маслак, І. Черевко, Л. Нечипуренко, В. Арістов, В. Володін, А. Губін, І. Дмитрів, Л. Бойко та ін. Зокрема Л.В. Шинкарук вважає, що підтримка виробництва нішевих культур є одним із пріоритетних завдань держави в досягненні продовольчої безпеки [8]. На думку М.Я. Височанської, зернобобові культури є важливими з погляду забезпечення продовольчої безпеки, а також через їх роль у покращенні ґрунтових умов через здатність накопичувати азот, а різноманітність у виробництві, досягнута за рахунок введення в сівозміну нішевих агрокультур, не лише допомагає задовольнити внутрішні потреби країни в продуктах харчування, але й відкриває можливості для експорту, сприяючи еколого-економічному розвитку [3].

Одним із ключових механізмів диверсифікації є впровадження та популяризація нішевих культур, які можуть відіграти вирішальну роль у підвищенні різноманітності продуктів на ринку та поліпшенні харчового раціону населення за рахунок їх унікальних властивостей. Підтверджуючи дану тезу, Л.О. Бойко приділив увагу ревіталізації агробізнесу у період невизначеності, зокрема встановив, що вирощування нішевих культур дозволяє розширити різноманітність продуктів харчування, що особливо важливо в контексті продовольчої безпеки, коли необхідно забезпечити населення продуктами харчування в країні, яка перебуває у стані війни [2].

Формулювання цілей статті. Проаналізувати сучасний стан виробництва нішевої сільськогосподарської культури гречки. На основі

аналізу окреслити перспективи забезпечення продовольчої безпеки завдяки вирощуванню нішевих культур в Україні.

За даними Державної служби статистики українські сільськогосподарські виробники традиційно впродовж 2018-2021 рр. висівали зернові і бобові культури на площі 15 млн га й отримували середню врожайність 48 ц/га (рис. 1). У 2022 р. у зв'язку з повномасштабним військовим вторгненням росії на територію України відбулося скорочення посівної площі під зернобобовими на чверть до 12,2 млн га (-23,8%), а зібрано ще на 400 тис. га менше – 11,8 млн га (-25,8%), порівняно з 2018 р. У 2023 р. тенденція скорочення посівних і зібраних площ продовжилась і становила -1,2 млн га для посівної площі (до 11 млн га) та -1 млн га для зібраної площі (до 10,8 млн га), однак розрив між зібраною і посівною площами в 2023 р. скоротився вдвічі порівняно з 2022 р. з 400 тис. га до 200 тис. га. У зв'язку з втратою територій, фермери почали впроваджувати інтенсивні методи господарювання, про що свідчить ріст урожайності зернових і зернобобових до 55,2 ц/га в 2023 р., що є найвищим показником за 2018-2023 рр.

Виклад основного матеріалу дослідження. Як виявлено в ході дослідження, важливість вирощування зернових і зернобобових культур, зокрема нішевих, полягає в тому, що вони не тільки є сировиною для виробництва необхідних і незамінних продуктів харчування людей (хліб, крупи, макаронні вироби, кондитерська продукція тощо), а й виступають найважливішим фактором забезпечення людей висококалорійною їжею тваринного походження (м'ясо, молоко, яйця тощо). Нішеві зернові, круп'яні, культури – це основа для формування й «підтримки на належному рівні стратегічного продовольчого, кормового та експортного балансу держави» [1].

Гречка традиційна зернова агрокультура для України. Ще з VII століття нашої ери гречка стала найпопулярнішою зерновою культурою в районах слов'янського розселення, а страви, що готуються з неї, стали національними. Гречану кашу на просторах нашої країни вживають у їжу всі незалежно від віку [4]. У сучасному споживчому кошику населення України гречана крупа займає чільне місце, тому попит на неї залишається стабільно досить високим. Особливо необхідною культурою в контексті забезпечення продовольчої безпеки гречка виступає в умовах порівняно

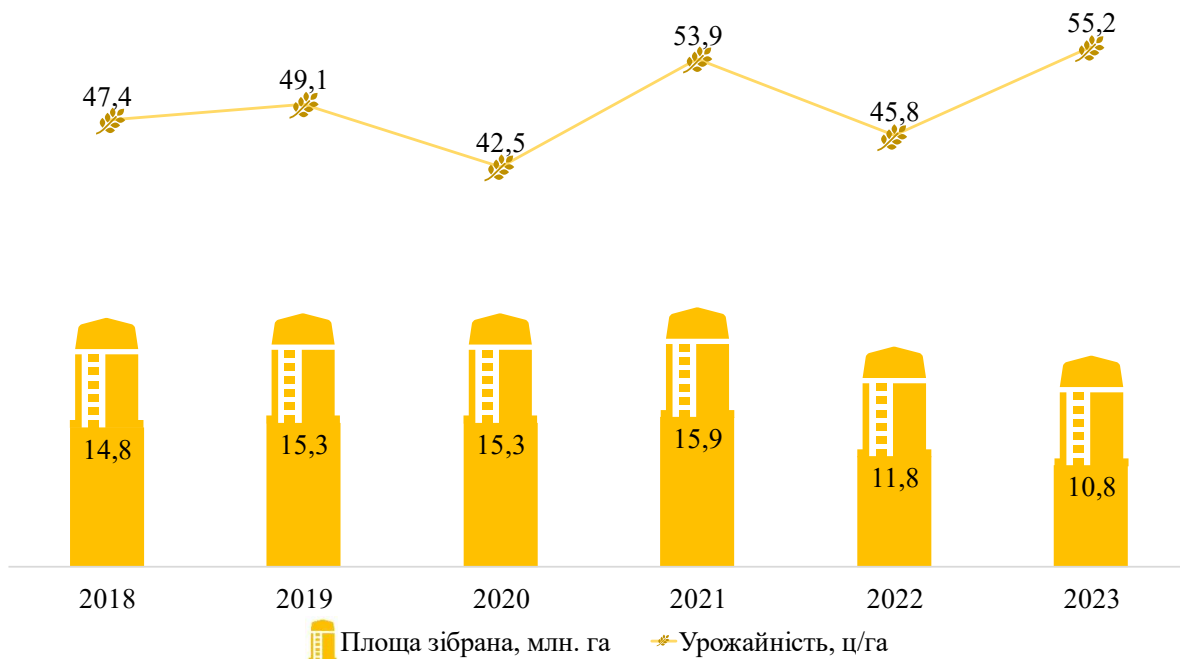

Рис. 1. Показники виробництва зернових і зернобобових культур в Україні, 2018-2023 рр.

Джерело: побудовано автором за [5]

низького рівня розвитку тваринництва та явно недостатнього виробництва і споживання тваринницької продукції.

Значну увагу виробництву гречки в Україні приділяють господарства, в яких налагоджена співпраця з виробниками круп. Більшість аграріїв, які вирощують гречку, культивують її як медоносну культуру для забезпечення функціонування власного бджільництва, при цьому товарне зерно переважно реалізується й переробляється в регіоні за місцем його виробництва. Також використовується гречка і в кормовиробництві, зокрема дрібне зерно і висівки, які одержують при переробці зерна [1].

У свою чергу про економічну доцільність виробництва гречки в умовах сьогодення свідчить низка аргументів, серед яких основними є: потенціал гречки як нішевої зернової та, в тому числі, органічної культури; можливість налагодження безвідходного виробництва, так як гречане лушпиння, солому і полуку також можна використовувати; значення як цінної медоносної культури; здатність боротися з бур'янами [8].

Упродовж 2018-2021 рр. загальні посівні площі сільськогосподарських культур в Україні коливалися в межах 28 млн га (табл. 1). Але в 2022 і 2023 рр. їх розмір скоротився на 16 і 18% відповідно, порівняно з 2018 р., що стало наслідком окупації чотирьох південно-східних областей України росією (Луганської,

Донецької, Запорізької, Херсонської). На зернові та зернобобові агрокультури традиційно припадає половина посівних площ України, дана пропорція зберігалася впродовж усіх досліджуваних років. На українському продовольчому ринку гречка нині вважається нішевою агрокультурою, так як її площа в загальній структурі посівних площ досить незначна, зокрема впродовж 2018-2023 рр. становила 0,25-0,65% (табл. 1).

В Україні найбільш сприятливими для вирощування гречки є зони Лісостепу та Полісся, де природно-кліматичні умови дають змогу захистити посіви від суховіїв, завдяки чому рослини краще розвиваються протягом вегетаційного періоду та отримують вищу врожайність. Ґрунти і умови інших регіонів також підходять для вирощування гречки, проте через низьку врожайність посівні площі цієї культури незначні.

Для задоволення попиту на внутрішньому ринку українським аграріям необхідно виробляти 125-130 тис. т зерна гречки на рік або з урахуванням середньої врожайності в 12,3 ц/га (рис. 2) потрібно засівати 100 тис. га [6]. У попередні три роки до 2022 року дана умова не виконувалася, тому в Україні спостерігався дефіцит гречаної крупи та постійні цінові «гірки» на неї (рис. 2). Нестача в продукції перекривалася за рахунок імпорту гречаного зерна з росії, проте після початку повномасш-

Таблиця 1

Частка посівів гречки в загальній структурі посівних площ України, 2018-2023 рр.

Рік	Посівна площа, тис. га			Посівна площа під гречкою, %	
	 загальна	 зернових і зернобобових	 гречки	у загальній площі	у площі зернових та зернобобових
2018	27699,3	14839,4	112,2	0,41	0,76
2019	28000,8	15318,1	69,1	0,25	0,45
2020	28147,5	15392,2	83,6	0,30	0,54
2021	28580,9	15994,8	89,5	0,31	0,56
2022	23404,6	12171,1	121,3	0,52	0,997
2023	22808,8	10984,6	147,6	0,65	1,34
2023 рік до:					
2018 року 82,3%		74%	131%		
2021 року 79,8%		69%	165%		
2022 року 97,5%		90%	122%		

Джерело: розраховано автором за [5]

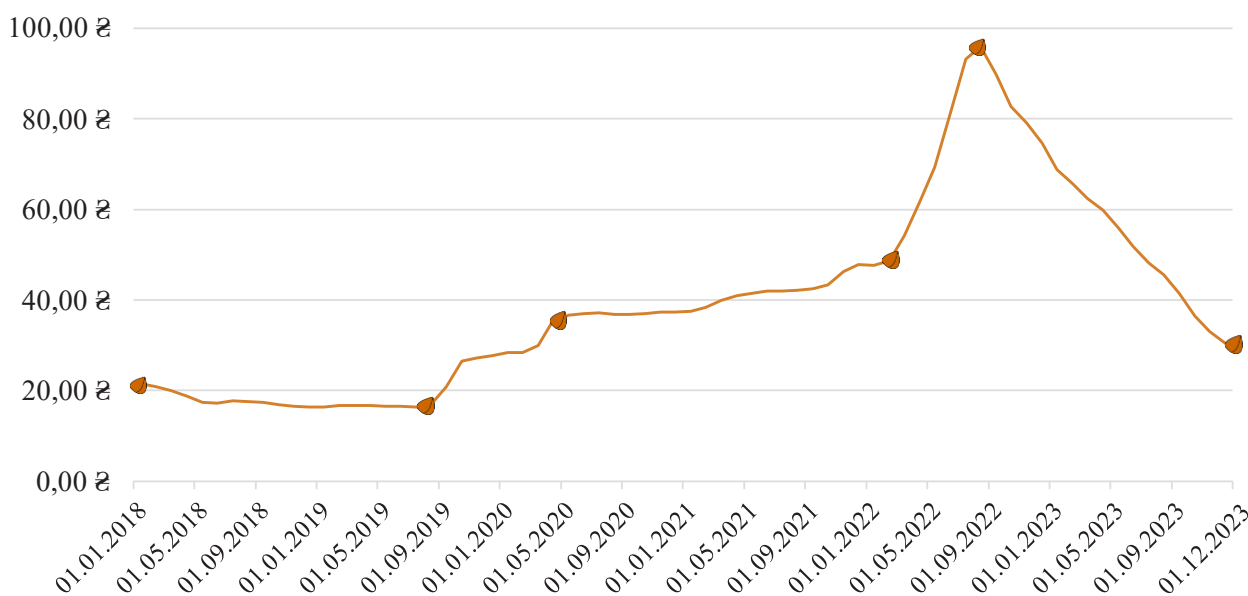

Рис. 2. Динаміка роздрібної ціни гречки в Україні за 2018-2023 рр., грн/кг

Джерело: побудовано автором за [7]

табного вторгнення в лютому 2022 р. економічні зв'язки були розірвані.

Незважаючи на різкі зміни ринку гречаного ядра, українські аграрії змогли наростити посівні площі в 2023 р. та забезпечити внутрішній ринок зерном гречки (рис. 3). Збільшенню посівних площ під гречкою сприяв також той фактор, що дана агрокультура є нішевою не тільки в Україні, а й в усьому Європейському регіоні, тому замінити одного постачальника іншим було неможливо.

Проаналізувавши показники, що характеризували виробництво зерна гречки в

Україні за 2018-2023 рр. (рис. 2, 3), встановили, що висока ціна на гречку в 2017 р. в понад 50 грн/кг спонукала українських аграріїв засіяти рекордну площу під гречкою в 2018 р. – 112 тис. га. Це дало змогу зібрати 137 тис. т гречаної крупи, проте такий високий рівень пропозиції зумовив зниження прогнозованої ціни 2018 р. в 2,5 рази (рис. 3), а саме виробництво гречаного зерна стало нерентабельним. У свою чергу це сприяло зниженню посівних площ під гречкою в 2019 р. більше ніж на третину – до 69 тис. га (-38% до попереднього року) за схожою врожайністю. Однак,

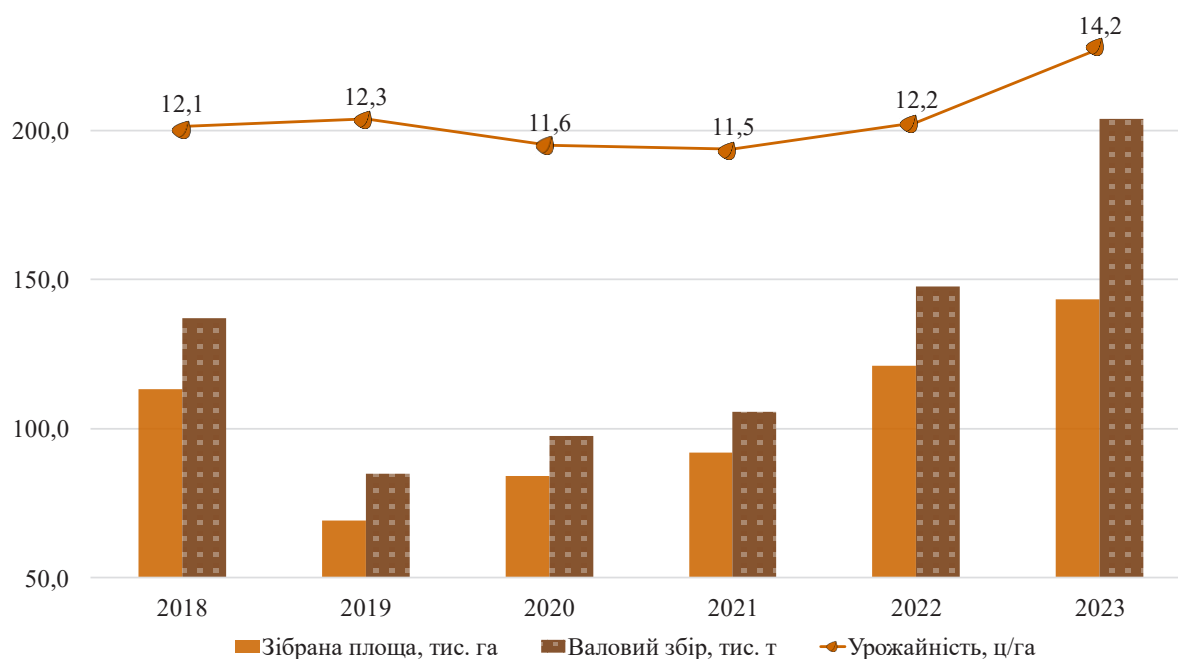

Рис. 3. Динаміка виробництва зерна гречки в Україні, 2018-2023 рр.

Джерело: побудовано автором за [5]

із 2019 року виявлено щорічну тенденцію до зростання посівних площ і зборів даної агрокультури. До 2021 року включно це пояснюється поступовим нормальним ростом ціни на гречану крупу в Україні, а з 2022 року по 2023 рік зникненням із українського продовольчого ринку основного експортера даної продукції – росії. Загалом, у 2023 р. українські аграрії збільшили посівні площі гречки на 28%, валові збори – на 49%, врожайність – на 17%, порівняно з 2018 р.

Відповідно до даних Державної митної служби України імпорту гречаного ядра в 2021-2023 рр. здійснювався в основному з росії напряму та через посередництво Казахстану. Після повномасштабного військового вторгнення росії, Україна припинила всі економічні зв'язки з державою-агресором, тому рівень експорту гречаного зерна з цієї країни значною мірою знизився в 2022 р. порівняно з попереднім – майже в два рази (з 14,2 до 8,4 млн дол. США) та майже досягнув нульового значення в 2023 р. – 0,56 млн дол. США. У топі експортерів гречаного зерна до України впродовж 2021-2023 рр. був Казахстан із показниками 5,96, 5,5, 0,26 млн дол. США відповідно. У 2023 р. Україна покривала свій внутрішній дефіцит вище зазначено, що внутрішній попит у 2023 р. забезпечувався гречаного зерна за рахунок нових партнерів – Перу та

Індії, на долю яких припали 21,5% та 12% відповідно від загального українського експорту зерна гречки.

Висновки. Вирощування нішевих сільськогосподарських культур, зокрема виробництво гречаного ядра, розглядаємо як один із найбільш перспективних напрямів для зміцнення продовольчої безпеки України, зниження залежності від імпорту сільськогосподарської продукції, підвищення стійкості аграрного сектору країни та забезпечення її сталого розвитку в умовах сучасних викликів. не носила характеру стабільності і мала хвилеподібну динаміку

Інтенсивне впровадження нішевих культур, таких як гречка, також сприятиме розширенню асортименту продовольчих товарів на внутрішньому ринку. Це допоможе зменшити залежність від обмеженого набору основних культур і забезпечить більш стійку та гнучку систему продовольчого постачання, здатну швидше адаптуватися до змінних умов. Досвід останніх років показав, що при наявності загроз, таких як зміни клімату, політична нестабільність і порушення в глобальних торговельних ланцюгах, виробництво нішевих культур стає ключовим фактором продовольчої безпеки.

Загалом, розглядаємо розвиток нішевих сільськогосподарських культур, особливо

таких, як гречка, як такий, що має вагомe значення для забезпечення стійкості та безпеки продовольчої системи України. Успішна реалізація стратегій щодо підтримки й розвитку

таких культур може стати потужним інструментом для зміцнення національної продовольчої безпеки та забезпечення стабільності українського аграрного сектору.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Аверчев О.В., Фесенко Г.О. Аналіз економічних аспектів вирощування та виробництва гречки, проса та рису в Україні. *Таврійський науковий вісник. Серія: Економіка*. 2022. Випуск 14. С. 7–15. DOI: <https://doi.org/10.32782/2708-0366/2022.14.1>
2. Бойко Л. Нішеві культури для ревіталізації агробізнесу у період невизначеності. *Таврійський науковий вісник. Серія: Економіка*. 2023. № 17. С. 44–49. DOI: <https://doi.org/10.32782/2708-0366/2023.17.6>
3. Височанська М.Я., Зубченко В.В. Еколого-економічні аспекти вирощування нішевих культур сільськогосподарськими підприємствами. *Збалансоване природокористування*. 2024. № 1. С. 53–59. DOI: <https://doi.org/10.33730/2310-4678.1.2024.302623>
4. Гречка – основна круп'яна культура. 2019. URL: <https://www.rivneprod.gov.ua/2019/04/15/grechka-osnovna-krup-yana-kultura/>
5. Державна служба статистики України. URL: https://ukrstat.gov.ua/operativ/menu/menu_u/sze_20.htm
6. Міністерства аграрної політики та продовольства України. URL: <https://www.epravda.com.ua/news/2023/08/11/703143/>
7. Міністерство фінансів України. URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/markets/wares/prods/grocery/groats/buckwheat/>
8. Мірзоєва Т.В. Щодо питання економічної доцільності виробництва гречки в умовах сьогодення. *Бізнес інформ*. 2017. № 7. С. 167–172. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/binf_2017_7_28
9. Продовольча безпека: світові тенденції та можливості агропродовольчого комплексу України. URL: <https://nubip.edu.ua/317/2022/prodovolcha/bezpeka>

REFERENCES:

1. Averchev, O., Fesenko, H. (2022). Analiz ekonomichnih aspektiv viroschuvannya ta virobnitstva grechki, prosa ta risu v Ukraini [Analysis of economic aspects of growing and production of buckwheat, millet and rice in Ukraine]. *Tavriyskiy naukovyi visnyk, Economics*, 14, 7–15. DOI: <https://doi.org/10.32782/2708-0366/2022.14.1> [In Ukrainian]
2. Boiko, L. (2023). Nishevi kultury dlia revitalizatsii ahrobiznesu u period nevyznachenosti [Niche crops for revitalization of gribusiness in the period of uncertainty]. *Tavriyskiy naukovyi visnyk, Economics*, 17, 44–49. DOI: <https://doi.org/10.32782/2708-0366/2023.17.6> [In Ukrainian]
3. Vysochanska, M., Zubchenko, V. (2024). Ekolohe-ekonomichni aspekty vyroshchuvannya nishevykh kultur silskohospodarskymu pidpriemstvamy. [Ecological and economic aspects of growing niche crops by agricultural enterprises]. *Balanced nature management*, 1, 53–59. DOI: <https://doi.org/10.33730/2310-4678.1.2024.302623> [In Ukrainian]
4. Hrechka – osnovna krupiana kultura [Buckwheat is the main cereal crop]. 2019. Available at: <https://www.rivneprod.gov.ua/2019/04/15/grechka-osnovna-krup-yana-kultura/>
5. State Statistics Service of Ukraine [Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy]. (2024). Available at: https://ukrstat.gov.ua/operativ/menu/menu_u/sze_20.htm
6. Ministry of Agrarian Policy and Food of Ukraine [Ministerstva ahrarynoi polityky ta prodovolstva Ukrainy]. (2024). Available at: <https://www.epravda.com.ua/news/2023/08/11/703143/>
7. Ministry of Finance of Ukraine [Ministerstvo finansiv Ukrainy]. (2024). Available at: <https://index.minfin.com.ua/ua/markets/wares/prods/grocery/groats/buckwheat/>
8. Mirzoieva, T. (2017). Shchodo pytannia ekonomichnoi dotsilnosti vyrobnytstva hrechky v umovakh sohodennia [On the Issue of the Economic Feasibility of the Buckwheat Production in Modern Terms]. *Business-inform*, 17, 167–172. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/binf_2017_7_28. [In Ukrainian]
9. Prodovolcha bezpeka: svitovi tendentsii ta mozhlyvosti ahroprodovolchoho kompleksu Ukrainy [Food security: global trends and possibilities of the agro-food complex of Ukraine]. Available at: <https://nubip.edu.ua/317/2022/prodovolcha/bezpeka>